

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XXIV.

CZIGÁNY GYÖRGY
Hit és képzelet

CZIGÁNY GYÖRGY

Hit és képzelet

A művészet keresztény természetéről

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2006

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Czigány György, 2006
© Szent István Társulat, 2006

ISBN 963 361 521 6
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Művészetekről, személyes okok késztetésére elsősorban költészetéről, zenéről szólva igyekszem elmondani a választott témához tartozó néhány gondolatomat. Ha megengedik, bevezetésül egy Bach preludiumot szólaltatok meg zongorán, azt, amelynek akkord sora fölé Gounod emelt szép dallamot. (Így született meg a közkedvelt Ave Maria.)¹

(zene, 2 percben)

„Versháttér”, a költői alkotómunka lábjegyzete, napló-esszé lehet az, ami következik. Mozaikszerű előadásom élén mottóként álljon egy rövid idézet, Joseph Ratzinger csaknem negyven éve leírt gondolata:¹ „Kétségtelen, a világban objektív matematikát találunk ugyan, de szembetaláljuk magunkat a Szépség hallatlan és megmagyarázhatatlan csodájával is. A Matematikus, aki ezeket a folyamatokat megtervezte, az alkotó képzelet nem sejtett mértékét bontakoztatta ki.”

¹ Joseph Ratzinger: *A keresztény hit* (Gondolatok az Apostoli Hitvallás nyomán) Bécs, 1983. (Ford.: Tamás Pál. Az eredeti mű címe és kiadója: Einführung in das Christentum) by Kösel-Verlag KG, München, 1968.

Ottlik Géza egyik esszéjében Dylan Thomas mondatát hangoztatja: „költészetem a sötétségből némi világosságra törő személyes küzdelmemnek a jegyzőkönyve...” Így folytatja Ottlik: Miféle valóság ez a „létezésünk egésze”, „élet”, vagy „sötétség”, amiből megértésre, világosságra tör az író? Nem azonos azzal, amit valóságnak nevezünk. Mindenesetre bővebb, mert azt is tartalmazza, amit nem-valóságnak nevezünk és amit egyáltalán sehogy sem nevezünk: mint például éppen az, ami a költőt legjobban érdekli, s amit éppen azért igyekszik néven nevezni, mert még nincs neve.²

A név állítja helyre az embertársakat egymáshoz fűző kapcsolatot – írta a jelenlegi pápa egy régi előadásában. A név eszméjéről szólva mondja: „A fogalom egy dolog lényegének megismerésére irányul, amint az önmagában van. A név ezzel szemben nem a dolgok lényegét kérdezi, amint az tölem függetlenül fennáll, hanem az a célja, hogy a dolgot megnevezhetővé, megszólíthatóvá tegye számomra...”³

Vers a külső sávból című költeményem talán megcsendítette e gondolatsor valamely változatát:

² Ottlik Géza: *Próza* (Magvető Könyvkiadó, második kiadás, 1980).

³ (Az I. pontban foglaltakkal azonos.)

...mi emberek vagyunk
a létezés keresztszülei. Magunk
neveztük meg a dolgokat: nappalt,
hamuvirágot, mérget, csillagot
és egymást, – keresztneven szólítjuk
a kozmosz minden porcikáját, teremtmény
ad nevet a Teremtőnek is, Atyának mondjuk
s emberi szóval hívjuk a Szentlelket, mint
a vizek távolában nyitott szemmel születő
delfin-kölyköt...⁴

„A hit éppen abban áll, hogy a kigondolhatatlan befogadására készlet, azaz gondolkodásunkat megelőzi” – írta Ratzinger. Nos, a képzelet ennek eleven eszköze.

Meglátnunk az Éden elvesztését, a szerencsés bűn föloldoztatásának képtelen irgalmát: a képzelet merészsége. Isten talán éppen erre vágyik? – kérdezhetjük profánul. A minden ésszerűségeen túli emberi gondolat kockázatára, mely halált legyűző vágyakozással hiszi meghallgattatását?! A művészet, a képzelet szabadsága még a vallásos hittel szemben is elismerendő s ez a szabadság – mint II. János Pál épp Budapesten jelentette ki 1991 augusztusában – olyan tevékenység, mely különleges méltóságot kap a teremtésben, fontos szerepet játszik a kegyelem rendjében. Visszatérve Ratzinger gondolatához: a lét kezdetén, teremtő szabadság hoz

⁴ Czigány György: *Mézet ont az ég – versek* (Szent István Társulat, 2002).

létre szabad lényeket, olyan szabadság foglalja el a legfelsőbb helyet, amely gondolkodik, és gondolkozva szabad valókat alkot.⁵

De fölmérhető-e számunkra – akárcsak lexikálisan, térképszerűen – mindaz, ami a művészet kínálta gazdagságból birtokolható lehet? Korunkban már ezer év zenéje szól... S mennyi az új, s a régi, amire most bukkanunk csak rá. A termékenyülés lehetőségének szinte természeti, pazarlón gazdag sokszorozása kimeríthetetlen „fölöslegként” magasodik fölénk. Hiszen egy-egy ember élete e roppant kínálat töredékeinek befogadását is csak szerencsés körülmények közt teszi lehetővé. A kapcsolat (műveké, embereké) természetesen nem mennyiségi. Éppen ezért lehet termékeny, mélyen és értelmesen együtt élnünk az általunk elérhető kevéssel is. A számunkra megnyilatkozó töredék, egy zenemű részlete, egy életpálya néhány verse adhat ugyanannyit talán, mint a mennyiségileg több: minden a kapcsolat minőségén múlik. Nyolc taktus Mozart, micsoda gazdagság, elég lehet egy életre is.

De hát a valóságban mégiscsak a művészeti alkotások túlaradó fölöslegével szembeesünk. XVI. Benedek pápa egykori szavaira hivatkozva megkockáztatom: olyan ez, mint az isteni ajándék túlaradása, mely végtelenül felülmúl minden szükségletet. (Lásd a kenyérszaporítás csodáját: halak, kenyerek

⁵(Az I. pontban foglaltakkal azonos.)

fölöslegét, maradékát.) Csak aki szeret – írta Ratzinger teológusként –, az képes megérteni a szeretet dőreségét, amely előtt a pazarlás törvényszerű, a túlaradó fölösleg az egyedül elégséges...⁶

Bartókról szólva mondta egy interjúban nekem Amerigo Tot, a szobrász: előbb szeretni kell a remekműveket, azután lehet őket megérteni...

Homéroszt nem azért csodáljuk, mert általa belelátunk a Krisztus előtt nyolcszáz évvel élt ember lelkivilágába, hanem mert fölfedezzük benne a magunkét. Minden remekmű jelen idejű: élőlényként szólít meg bennünket, akát régen keletkezett, akár csak napjainkban. A tudomány halad: lépcsőin egyre magasabbra hatolhat az ember. Puccininek 1900 körül volt egy modern autója: össze is törte vele magát. Mi ezt az autót már csak elnéző mosollyal szemlélnénk valamely közlekedési múzeumban. Hova fejlődött azóta a technika, a tudomány! A művészetben így nincs fejlődés, vannak persze új és új fölfedezései, de benne a régi és az új együtt van, közös kiteljesedésben. Puccini autója rég elavult, operái azonban változatlanul modern, nekünk való zenék. Stravinskyt hallgatva tudatunkban Bach is változik, gazdagodik: él minden remekmű e jelen idejű Paradiso-ban. Ki-ki erre-arra bolyonghat a lelki örömeiket gyümölcsöző kertben:

⁶(Az I. pontban foglaltakkal azonos.)

együtt találja benne kortársait mind – Homérosztól Weöres Sándorig. Aki egyik költeményében azt írja Bartókról: mi másnak kincs, őnéki lom, mi másnak szemétdomb, őnéki égi kémia... Ugyanis Bartók a jelenségek szerkezetében fedezte föl a költői mondanivaló erejét: mint Beethoven, ő is nagyon szerette a természetet, bár nem hangulati élmények vonzották abban, inkább a műalkotásokat is létre segítő törvényszerűségek. Hiszen – szavai szerint – a népzene is a természet tüneménye, ugyanazzal a szerves szabadsággal fejlődött, mint a világ egyéb élő szervezetei, a virágok, állatok. Ezért lehet igaz, hogy Bartók kedvenc virága a napraforgó volt, melynek nem annyira (a Van Gogh által is megörökített) sárga ragyogása érdekelte, hanem az, hogy a tányérján elhelyezkedő spirál – a Fibonacci-számsort Lendvai Ernő zenetudós említi ezzel kapcsolatban – a természetes növekedés törvényét tükrözi.

Illyés Gyula híres Bartók-verse a rettenet vízióit sejtí e zenében, akár hangzavart is – „fűrész foga közé szorult reszelő sikongató jaját tanulja hegedű s éneklő gége” – vers-rapszódíája Vörösmarty kiáltásait visszhangozza inkább s nem magát a zenét, hanem a Bartók által is képviselt moralitás indulatait jellemzi. Gyógyít, nem andalít: a remekmű kegyetlen és szép, mint a természet.

Életművének különböző darabjaiból versoszlopokat, több tételes szimfóniákat szerkesztett Weöres Sándor. Ezek akusztikus versek, mondta. A költő fölfrissült az ősköltészet erőiben is, de az ősi nála – mint Bartók zenéjében a népdal – áthangolva, egyénivé sűrített módon jelenik meg. Képes rá, hogy szinte átismételje és újraszülje a világ irodalmának évezredeit, benne a magyar költészet századait a parafrázisok, szelíd paródiák, álarcok és kápráztató átlényegülések seregével. Mint első megzenésítőjének, Kodálynak, neki is megvannak a maga „megkéssett melódiái”. Hol Psychét teremt, hol Arany bőrébe bújlik, máskor Petrarca-ként ír a személyi kultusz éveiben költeményt Mária mennybemeneteléről, s ír hatalmas Salve Reginát is! Realista rajz és misztikus látomás ez:

Zömök, mosolygó, barna bőrű lány,
sok függő kormos varkocs keretében
a kerek arc világító fehér,
enyhén árnyalja vér:
keskeny vonású száj,
lágú ívű orr, csodálkozó sötét szem:
egyszerű szépség, hétköznapi báj,
piciny vagy, Gyöngeségem,
de parányabb a tér,
a sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.⁷

⁷ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások*, II. kötet. *Salve Regina* (1960) Magvető Könyvkiadó, negyedik, bővített kiadás, 1981.

Weöres maga mondta: nem magamnak, másoknak írok. Ezért szuggesztivitásra töreksem. Nem fontos értik-e, de az idegek borzongjanak, mint kifeszített húr a szélben... Költői képzeletének zenei attitűdje ez.

Mészöly Miklós is a jelenségek szerkezetét kutatja írásaiban, ahogy ezt Bartókról írt tanulmánya sejteti. Kisfiúként Bartók első feleségétől, Ziegler Mártától kapott zongoraleckéket, így ő is, (akárcsak Péter, Bartók kisebbik fia) a Mikrokozmosz füzeteinek darabjain át látta meg a zene világát. Úgy érzem – írta Mészöly –, a Mikrokozmosz egyszerűsége műfajokon túlmutató egyszerűség: a hangismétlések, a szinkópák, az imitáció és fordítása, a sorozat legtöbbször nem csupán zenetechikai megoldási séma, legalább annyira és legáltalánosabb értelemben a jelenségek szerkezetét adják, művészetben az elemit. A tonalitás és atonalitás közérzetéről tűnődve mondja Mészöly: zenei atomkutatás ez.⁸

A teremtés jelen idejének visszfénye, szinte szakrális cselekménye az, amire a tehetség adományának törvényei vezetnek a jó alkotókat. Méltóvá a művet ahhoz, hogy a teremtés szerény részese, de új valóságdarabkája legyen, nem az alkotó nemes szándéka, választott témája, tárgya teszi, hanem benső erőiben megnyílt mondandója, sugal-

⁸ *Tíz mondat Mészöly Miklósról* (Czigány György: *Tizedek*) Szent István Társulat, 2004.

lata. A remekmű nem illő témaválasztással, hanem minősége által válhat szakrális szépségűvé. Létünk elvesztésének talán egyetlen emberileg lehetséges rehabilitációja a művészet, mely akarva vagy öntudatlan az örökre megmaradó (csak hit által megsejthető) valóság szépségét próbálja meg előlegezni. Vigaszul és erőforrásként.

A vers eleven: amit olvasói saját élményüként fölfedeznek benne, azzal teljesebbé válik az időben. A költő termékeny és teremtő hiányt hagy versében: jövő gondolat megvalósulni vágyó lehetőségeit. Nyitott a jó vers, élőlény módján formál sorsot magának. (Persze igaza van Németh Lászlónak: a termelés gazdagsága különös ellentmondásban van az asszimiláció restségével...) A költői mű olyan, mint életünk kockázatos szabadsága: nem tervezhető meg biztosan. A mesterség törvényei mélyeségek titkok szövetségesei. A tehetség kegyelme lehet csak révkalauzunk a költői alkotás kísérletében.

A keresztény élmény szelíd forradalma igen különböző módokon van jelen költészetünkben. Vannak művek, melyekben tematikusan, szinte a programzene romantikus hagyománya szerint, megnevezve és nyilvánvalóan, s vannak művek, melyeknek csak remekmű mivoltában, az esztétikai minőség szinte „mennyei hitelében” tapasztaljuk meg a keresztény élmény jelenlétét, kimondatlanul, rejtetten: akár még a szerző által sem felismert tudati-lelki folyamatok,

megsejtések sodrában. Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne – felelte a *Vigilia* körkérdésére Ottlik Géza. Véltve, hogy „nem néven nevezve kell jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentés-mozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra –, akkor nem is hoztunk létre semmit.”⁹

Nem kétséges, vannak kitűnő katolikus publicisták, moralisták: vannak-e katolikus költők is?! A keresztény élmény nagyjai – úgy tetszik – nemmel felelnek. Rónay György, Tűz Tamás, Pilinszky János nem tartotta magát katolikus költőnek. Költők voltak egyetemes értelemben, akiknek versei maguk állnak helyt a keresztény eszmevilágnak szakrális valóságában, esetleg teológiai töredékességgel, de költői teljességgel. Az úgynevezett katolikus költő versművészetének egyik lehetséges veszélye, hogy a szerző eleve birtokosa, megvallója annak az igazságnak, amelyet (talán töredékesen, tükkör által homályosan) a vers erői által kellene fölfedeznie. Izzásban, érésben, ellenpontok által válik az élmény ereje művészi tette, költeménnyé. A költő eszköze is, médiuma, tárgya és tehetségének kegyelmével alanyi teremtője is a versnek, de a mű többet tud

⁹ Ottlik Géza: *Válasz a Vigilia körkérdésére*, 1970.

nála, s talán szerzője szándéka ellenére kihívja, áhítatosan kikényszeríti és befogadja a megszentelődés ajándékait.

Pilinszky János esszét írt a hetvenes években a „Teremtő képzelet sorsa korunkban” címen. Ebben olvashatjuk a következő mondatokat: „...a művészet alapvetően vallásos eredetű, s talán innét, hogy minden kifejezetten vallásos művet – remekművet is – bizonyos értelemben parafrázisnak érzek. (Közlebbről: ha egyszer minden művészet valóban vallásos gyökerű, vallásos művészet igazában nem is létezik, s legfőképp vallásos irodalom nem, a szent szövegek közelségében.) De mi az akkor, ami a művészetnek kikerülhetetlenül vallásos természete, sajátja? Bűnbeesésünkkel, úgy vélem, nemcsak értelmünk homályosult el, s nemcsak akaratumk vált hajlamossá a rosszra, de képzeletünk is bűnbeesett, s ezzel mintegy megcsorbult a világ realitása, inkarnációja, az a végső kiteljesedés és befejezés, ami a teremtésben eleve és eredendően képzeletünkre volt bízva.”¹⁰

Kevés költőnek adatik meg, hogy a keresztény élmény titkáról méltó és hiteles módon, közvetlenül szóljon. Létünk súlyos élménye aligha válik versvalósággá a naivan idillikusban, a hangulatos moralizálásban.

¹⁰ Pilinszky János: *Nagyvárosi ikonok* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970). A „Teremtő képzelet” sorsa korunkban. (Elhangzott Poigny-ban a költői képzeletről rendezett nemzetközi konferencián.)

A költészet kemény anyaga ennek ellenáll, s elhallgat a Titok közelében, amikor „nem kérdezőnk már semmit, csak rányitjuk egymásra a kinyilatkoztatás ablakait...” Hogy ihletetten – ahogy Tűz Tamás is sejteti idézett szavaival –, a tehetség kegyelmével jól szolgálhassuk a keresztény élmény szelíd forradalmát.

Művével az író rátalál, fölfedezőként fényt derít valamire, létresegít valami újat, ami által ráismerünk múlta-jövőre, közös létélményeink valóságdarabjaira, a teljesebbé vált teremtés eddig nem volt részletére. Az író nem termelőként kínálja művét, mi pedig nem egyszerűen befogadói, fogyasztói vagyunk a műalkotásnak, hanem részesei – az idegennek hitt élmény tulajdonosaivá leszünk. Filmrendező munkájához hasonlít az olvasó tevékenysége: valóság és képzelet egyesítésével képeket, helyzeteket, háttérrel, díszleteket, arcokat, mozdulatokat, életet teremt, de a film véglegesen, egyszerűen rögzített világánál szabadabb és változatosabb, talán álomszerűbb lelki valóságot. Mert a képzelet filmje eleven anyag: velünk változik, gazdagodik, épp az emlékezet lebegő bizonytalansága élteti: kiemeli, átszínezi, sűrít és érzelmeink hevében az olvasás élményének esetleges hiányai is a kíváncsiság energiáit hordozzák. A látszólag jól érthető művek is a lét páráinak homályában élnek, folyton változó arculatot, tartalmat hordozva. Nincsen véglegesen meghatározható képe egyet-

len tájnak se: látványát egy-egy sokrétű pillanatot emlékeként őrizzük csupán. De az állókép mozdulatlanságának is dinamikus mozgás a természete. Így érthetetlenek az egyébként elmesélhetőnek, logikusnak tetsző remekművek is: egyszerre jelentenek valami biztos evidenciát, s ezt meghaladva rögtön örök ismeretlent is. A Titok homálya, a színről színre látás elemi vágya vonz minket a nagy alkotásokhoz és a minden emberi teremtést elevenítő Alkotóhoz, akiben titok és nyilvánvalóság a legtermészetesebb egységben tevékenykedik.

Amikor külföldön eltöltött ragyogó évtizedei után a nagy karmester, Solti György először hazalátogatott, budapesti koncertjén Mozart-zenét vezényelt, amit távozásakor, annak idején utoljára: a Figaro házassága nyitányát. Az izgatottan és boldogan muzsikáló operaházi zenekart vezényelve a próbán, egyszer csak átkiabálta a hangszer hangját: ez él, ez a zene él, inkább, mint mi itt együtt valamennyien! Majdnem szó szerint kell ezt értenünk: a teremtő képzelet remekei, a Szentlélek ereje által valóban élnek: emberi értelmünk számára megnyilvánuló szemérmes előlegként, szinte már az öröklét öröme csillan bennük.

Időhalandóságunkból, a pusztuló test, az anyag rabságából halálunkkal lépünk csak át a végleges jelenbe. Mi a „smeddig” és az „örökké” feszültségében létezve tűnődünk az időről, ami a zenének is eleven szövete.

Van múltunk: emlékezünk rá, bár töredékesen, változóan, költői sűrítéssel, visszavisszahajló képzeletünkkel módosítva létfilmünk képsorait. Van talán jövőnk: sejtjük, hogy azonnal leszünk, de a múlt és a jövő közti jelenlétnek nincs időtartama, ez az átmenet túl van bármely mérhető sebességen. Az időn belül ez az időtlenség dinamikája, jelen: szikrája talán annak, ami örök. A teremtő idő és a haldokló világ, múltunk és jövőnk közös lendületével léphetünk ki az időből majd mi is, a szakadatlan újba, a színről színre látás kozmikus jókedvébe, örömébe érkezve: a teljes szeretetbe, mely minden maradandóság titka.

Addig azonban számunkra még Advent van. A képzelet adventje, decembere. Szabadjon néhány soros versemet idézni itt végül:

Rongy és papír, mégis fekhely
a bokrok alján,
hol macskaszem vagy egy cigaretta
izzik fel a koldus
éjszakában. Ahol kitárt ablakok
szürke tükrei
mélyén álmukban is szeretkeznek
és sírnak.
Rókának odúja, madárnak fészke van
s beackolódunk mi is képzeletünk
festett falai közé –
csak Isten hajléktalan.¹¹

¹¹ (A 4. pontban foglaltakkal azonos.)

Az előadás utáni rögtönzött rész összefoglalása: Az előadó Szabó Ferenc S.J. felhívására még egy versének felolvasására is vállalkozik, de előtte bemutatja zongorán – utalva a bevezető Bach–Gounod: *Ave Maria* megszólaltatására –, gróf Batthyány Ödön *Ave Maria* kompozícióját, s Batthyány-Strattmann László, a boldoggá avatott szegények orvosának életéről készített filmjének egyik megható epizódját említi. Húsz éve módja volt még Güssingben találkozni a „boldog herceg” gyermekeivel, két idős hölgygel, és bátyjukkal. (Lilivel, Blankával, Józseffel.) Ők beszéltek el a dokumentumfilm szereplőiként, hogy testvérük, Ödön (örökölve édesapjuk muzsikáló kedvét és tehetségét) zeneszerzőnek készült. Egy későn felismert vakbélgyulladás következtében ez a fiú azonban húszéves korában meghalt. De fennmaradt az akkoriban komponált *Ave Maria* darabja. Az előadó ezt szólaltatta meg verse elhangzása után, az est zárásául. A felolvasott vers előtt elmondta, hogy annak ihletője Maderno római Szent Cecília szobra volt. Az egyházzene védőszentjéről, bájos félreértés folytán hagyományozódott a történet, hogy orgonált a saját esküvőjén. Ezt a legendát tények nem hitelesítik, de vértanúsága, áhítata, ifjú, szép alakja a szent zene méltó képviselőjévé tette.

SZENT CECÍLIA

(Maderno-szobor a Trasteverén)

Átvérzett, arannyal szőtt ruhád hol van?
M megbújik két tenyered közt belül
a napfény, márvány mezítlennül
heversz gyöngéd sír-bölcső nyugalomban

te vad szűz, hű gyereklány élve-holtan
ki esküvőjén csak Jézusért hevül.
Nyak-inak, erek sebeibe hűl
a véred. Alszol csak? Fejed lekoccan –

kinyújtott, egymásra hajló karokkal
századok óta min mereng e test?
Moccannál: nem hogy szerelmed keresd:

mert benned végső indulatot forral –
hajlékony formáidban angyal esd
értünk s helyetted orgonálni kezd.